

БЛАГОТА МРКАИЋ

МИТСКО И ФОЛКЛОРНО У „ДУКЉАНСКОЈ ЗЕМЉИ” ДУШАНА ЂУРОВИЋА

1.

Дукљанска земља Душана Ђуровића спада, познато је, у ред првих романа написаних о црногорском животу. Тачније, овај Ђуровићев роман првијенац превасходно се односи на његов „животни и литерарни завичај”, па је у критици одмах добро уочено да би се за било ког нашег писца тешко могло констатовати „да је толико на завичајном тлу” /.../ те да као он, како би рекла Исидора Секулић, снажно „урања у земљу и људе, у дукљанске коби...”¹

Иако Ђуровићев роман првијенац, написан је искуствено и зрело. У њему је заступљено неколико конзистентних значењских слојева и нивоа. Обухватну епску фреску и драматику завичајне стварности овај писац је обогатио и употпунио и не ријетким краћим или обимнијим лирски интонираним пасажима, те веома успјелом дескриптивношћу природе и људи.

Роман тако уструктурисан „ураста” у традицију, оквирен и прожет компонентом митског као и, у знатној мјери, фолклорног, како на садржинском, тако и на језичко-стилском нивоу, без чега би, извјесно је, изостала његова права спознаја и валоризовање.

2.

Одмах треба истаћи да и дата насловна синтагма, из домена митског, својом семантиком упућује на пишчеву главну усмјереност која је самосвјесно синтетички експлицирана, стално је у средишту пажње и, с рецептивног аспекта, трајно се усијеца у памћење.

Митско се, дакле, јавља у функцији основне замисли: на макро плану као иницијална и оквирна одредница, а садржаће се, видјећемо, уну-

¹ М. Стојовић: *Надмоћ људскости*, књига II, Титоград, 1987, стр. 38.

тар дјела као константа у микроконтексту, опредјељујући са своје стране знатно његов умјетнички карактер, те начин и смисао успостављања романескне цјелине.

У тој цјелини доминира, како поменуемо, праелеменат земља, за коју је, као у античким митовима, наглашена антејска везаност у пишчевим завичајним Бјелопавлићима које он тако експлицитно у свом роману не помиње. Њена посесивна и суштинска одредница „дукљанска” је развијена у свијету дјела као његов подстицајни агенс, мисаоно упориште и метафизичка надградња.

У композиционом склопу уструктурисаном од 22 посебно насловљена и аутономно уобличена поглавља обједињена у логички успостављеном слиједу, једно од средишњих, дванаесто, насловљено је „Дукљанска земља”. Из тог поглавља, као из нуклеуса дјела, шири се парафразирано укорпорирана позната легенда, односно мит, о цару Дукљану.²

То ширење као радијација некад мање, некад више захвата остала поглавља, а као што се то дешава у многим вриједним дјелима домаће и свјетске литературе, по том поглављу роман и бива адекватно насловљен.

Назив романа је тако истовремено неодојив од имена конкретног архетипског зла оличеног у, како се у дјелу наводи, „латинском цару Дукљану”. У том смислу се и земља као природни и животни реалитет у Ђуровићевом инспиративном и искуственом пољу везује за конкретни митски ентитет.

² Душан Ђуровић: „Дукљанска земља”, Графички завод – Титоград 1964., стр. 232, 233, 234, 235, „Ово је дукљанска земља!... А знате ли ви шта је то дукљанска земља? /.../ – Не знате?... Дукљанска земља је несрећна земља”. /.../ – У њој је чојак моро да буде мученик, моро да буде гладан, бос, го. У њој се живи теже од смрти. Веће је јунаштво било живјети него умријети. У овој земљи човјек никада није имао ништа до голог живота. Мучио се и упињао да одржи свој род и своје чојство, а озго га све нешто туцало, убијало, нешто невидљиво. Газиле су га и харале војске, горјела га ватра, убијало невријеме, морила глад, пустошиле болештине. Сиромаштво и биједа није излазила испод шљемена.

/.../ Погледајте само: лијево камен, десно камен, напријед, назад, свуда, свуда несрећни камен. Ту трбух прираста за кичму, ту је Бог просуо своје јаде, ту је чојак увијек био несрећан. Вјековима је он стајао на свом камену, гладан, го, са пропалим перчином кроз капу, са босим и отврдлим ногама као копита, и чекао боље дане. Вјековима се нечим заносио, у нешто вјеровао, и гледао како његова дјеца гола скачу и чиле. Ту је гледао свакакве погибије, ту је писмо од брата или стрица из Америке срицао. Вјекове је он тако издржао.

... Причали су ми људи – а то се памти, откако људи овђе живе (на дукљанској земљи), њу је некакав латински цар Дуљкан који је живио у Дукљи и који се претворио у најстрашнијег сатану, ставио под своје ђаволе копито. Њега је Бог казнио, свезао и заковао негђе поред града, негђе у неком најдубљем виру Мораче или Зете. Али свеједно, Бог није увијек свемоћан, ух, нечастиви дух је остао да влада у овој земљи”. (Сви даљи цитати из овог романа су дати по горе наведеном издању).

Та корелативност, односно заснованост на принципу реконструкције, „поновљивости” и апострофирања није случајна, већ је као парадигма у служби просторног и временског обједињавања. Тако се посредством легенде, која је, како назначисмо, временом прешла у мит и митско формирана визија свијета и живота у пишчевом завичајном, али и знатно ширем простору. На тај начин се преко локалног завичајног формира поетика митологизације и успостављају универзалне значењске димензије романа.

У кругу пишчеве завичајне збиље могу наступити разне промјене, али се никада не губи болно памћење митског проклетства, нити се стиче имунитет од дукљанског зла које, „закопано у земљу”, изниче оличено у природним стихијама: олујама, ватри, поплавама, ратним страдањима и погибијама, ширењу неповјерења и мржње међу људима и слично, што се доживљава као сукоб људског и сатанског.

Све то нарасте и некада поприми снагу и моћ библијског апокалиптичног по коме Апокалипса није потпуно уништење „него откривење”.

Митско и фолклорно се у знатном дијелу романа распознају у социјалној слици живота и у тешкој човјековој борби за егзистенцију из чега природно резултира његово судбинско везивање за земљу као једини излаз и надање у опстанак. Дате категорије се очитују и кроз необични и често чудесни локални амбијент, те кроз народне обичаје, вјеровања или празновјерице, разне навике и поступања.

Мит о цару Дукљану, односно архетипском злу, бива вјештом Ђуровићевом поставком примјерен конкретної животної реалности, односно миту о њој или „стваралачком миту” како би рекли представници „психологије стваралаштва”. Митско тако постаје антропоцентрична палета романескних збивања.

Неминовност понављања митског условљена је, дакле, и примјерена животним безизлазима и нараслом песимизму изузимајући, нарочито, у епилошком поглављу „Срџба” јасно и одлучно исказан оптимизам веома добро оствареног главног јунака овог романа Горчина Кнежића који спознајом и осудом митског зла тражи своје и опште спасење.

Поновљивост зла на дукљанској земљи успоставља се у кружном току, у својеврсном есхатону, попут Жан Бодријаровог схватања (у раду „Оглед о крајностима феномена”) или попут касније Лалићеве визије о цикличном току зла на ратом захваћеним просторима Црне Горе. Дочарана је тако дуготрајна или стална супремација зла над добром.

3.

У инволуцији или заплету и слабљењу вриједности главни јунак Горчин Кнежић стално истиче, као узор, патријархалне етичке норме кроз народне критеријуме и идеале који се због многих узрока и разлога различито и тешко остварују, чак се уз удио негативних ликова,

какав је, на примјер подмукли сеоски кмет Неђељко Лучић, окупаторски сарадник и доушник, руше или претварају у своју супротност.

У таквој аксиолошкој декомпозицији и краткотрајни смираји и лична и заједничка срећа бивају привидни, односно под утицајем трансформисаног митског, тј. обновљеног дукљанског зла, постају илузија.

Мјестимично конкретно евоцирање једном цјеловито парафразира не легенде, односно мита о злом цару Дукљану, како наглашава Горчин Кнежић, представљена је разорна моћ дукљанског зла, као на примјер:

„...Настављао би свој пут даље /.../ страхујући да опет дукљанска земља не изврне своју ћуд и једнога дана не сатре све”.³

Демонско које израња из земље блиско је схватању из старогрчког вјеровања о демонима „као посредницима између људи и натприродних сила”.

Са митским је у супстанцијалном смислу, како је већ помињано, често кондезовано фолклорно. Ђуровић, сем изворних фолклорних дешавања уплијетања фолклорних говорних сегмената, превасходно у дијалошким ситуацијама, фолклорно у ужем и ширем смислу дотиче и образлаже у 3. лицу. Као невидљива хемијским поступком ферментизује га и слива у ткиво романа спонтано и стваралачки намјерно.

Све то на свој начин доприноси разноврсности нарације и језичко-стилској експресивности у чему се очитује надмоћ стваралачког над стварносним митско-фолклорним.

Са теоријског супстанцијалног аспекта назначена надмоћ, односно „предност стваралачког над стварносним”⁴ огледа се у могућности селекције, што је дошло до пуног изражаја нарочито при коришћењу фолклорних сегмената, посебно преузетих или нешто модификованих пословица као и мноштва друге паремиолошке грађе и облика чији антериорни карактер омогућава пишећ размах и завидну мисаону утемељеност романа.

Илустративан примјер за то су бројна Горчинова умна резоновања и пословичење најчешће о земљи, раду и непријатељима, као на примјер: „Земља је мајка свијета”, „И земља мора да се одмори као човјек”, „Грумен земље више вриједи него грумен злата”, „Жуљеви држе свијет”, „Лацмани зло мисле и када се Богу моле”⁵ и сл.

Датим и сличним примјерима се мисаоно осмишљавају и засвођују тематско – мотивска поља на релацији „биће свијета, људско биће, биће стварања”.⁶

И пишећево ефикасно понирање у тајне сагледаваног свијета одвија се, не ријетко, у вези са митом о цару Дукљану. Архетипско тако на

³ Исто, стр. 358.

⁴ Јуриј Логман: Структура књижевног текста, Нолит, Београд 1976., стр. 360.

⁵ Као под 2, стр. 106.

⁶ Радомир Ивановић – Књижевно дјело Михаила Лалића – зборник ЦАНУ 13, 1966., стр. 42.

стваралачком плану улази у фабуларни, односно сижејни спој са датим митским ликом настањеним у појединачном и колективном памћењу. У том смислу евокацијом мита и успостављањем митске парадигме саображавањем митског и савременог, Ђуровић овај свој роман поуздано структурише и кодира.

Доживљавајући га, суочавамо се са парадоксалном појавношћу зла трансформисаног у мноштво издања која се у појединим интервалима смјењују и тако никад коначно не пролазе.

Упркос томе, народна издржљивост оличена у постојаности главног јунака Горчина Кнежића, згуснута је у његовом резонувању, говору, поступцима као и у семантици самог имена јер су етимон (митологем) „горак” и његов супстантив „горчина” израз особите опоре виталности којом главни јунак зрачи и улива наду у надвладавање или надрастање и највећег зла.

4.

У овом роману налазимо „параметре поступка” који у датом простору и времену теже успостављању митотворне ситуације, односно „митске свијести”, не само у спомињаној евокацији и различитом експонирању митског и његовом трансформисању у токове савременог дјела, већ и у спознаји митског предзнака у појединим реалитетима и појавама из природе као што су, сем помињаног праелемента „земље” још, на примјер: вода, ватра, планина, камен и слично.

То илуструју и сљедећи инсерти са митским и фолклорним карактером. Тако је, на примјер, „Ријека као змија”, „Планина као цин”, „Равница пуна нечастивих”, „Жене су од утвара постале страшљиве”, „У рату жене настају вјештице”, „Чудовиште чакала бјежи у јаму”, изгони се „закрштавањем водице” и слично.⁷

Све ово говори да је полазна пројекција романа добила умјетничко покриће у коме се чулноконкретна димензија спаја са архетипском. Између осталог, Ђуровић још успијева тако ослободити биће свога дјела и од појединих табу тема.

Ретроспективним критичким освртом на зло у човјеку, те на отуђеност тада владајуће династије на Цетињу⁸ дата је слика ондашњих

⁷ Исто, стр. 15. „Од крста је чакала побјегла у јаму /.../ и постала љута и опасна. У јаму је било опасно ући и дању, а камоли ноћу. Зазирале су и најпеченије очи. Али када је једном свети Владика дошао, замолише га људи да их спасе тога зла и закристи водицу /.../, пошто је Владика прочитао свету владичанску молитву, ставио крст и посетио је, поново су је вратили и просули у јаму. Чакала је зачичала, настала је хука, треска, и неко сударање и кршење нечега невидљивога, да човјека језа ухвати, и ишчезли су некуда”.

⁸ Исто, стр. 234. „Али су они на Цетињу имали и токе и доламе и душанке! Владали су, шетали по Европи, ишли у Русију. Дијелили су грбове, главарства, давали власт”.

социјалних прилика и друштвеног раслојавања у Црној Гори. У сличној функцији су и поједине пословичке констатације Горчина Кнежића, на примјер:

„Чојство црногорско није у главарским /.../ него у сиромашким кућама” или „Увијек су куће и братства издизале појединце, давале му углед и част” и сл.

Преображено митско зло се још испољава, између осталог, и кроз једну кратку „наивну” грубо срочену пјесму:

„Куку Јуцо шта ти би-и-и”⁹

са алонжманом који је, сазнајемо у дјелу, поспјешивао ироничне реакције слушалаца. Карактеристично је да је пјевала нека петогодишња дјевојчица по наговору свога оца кад се у његовој кући почело гладовати. Пјесма је, дакле, била замјена за храну као у искомским митским ситуацијама.

Писац поводом наведеног стиха, који се понавља (у рефрену приликом првог јављања) и даје као двостих, добро констатује да нико није ни покушао да види „трагедију која се крила у тим ријечима”.

У рецептивном погледу наведени и слични сегменти помажу да се ближе корелира са читаоцима наклоњеним таквој исказаној опцији јер су предиспонирани да је схвате и усвоје по принципу, како би рекао Јуриј Лотман, „естетске блискости или истовјетности”.¹⁰

Непосредан или посредан удио митског је присутан и у индивидуализацији лика Горчина Кнежића. Његова схватања се разликују умногом од схватања других па и од својих синова. Он је способан да проникне у митско, да буде поуздан тумач дукљанског зла и да другог опомене и корисно упути.

Таква креација главног јунака настала је под дејством фактора унутрашње и спољне иницијације који заједно творе генетичку пројекцију романа. Ђуровић ју је успио осмислити као поменути судбинску, антејску везаност за завичајно тло. Због тога су ликови, простор и вријеме доживљени као својеврсно настављање митског. Али, како је у критици истицано, аутор у добром дијелу романа „оставља демонство и поезију” и тако се одваја од своје „велике и оригиналне тезе”.¹¹

По нашем мишљењу, то се више дешава на експлицитном него иманентном плану дјела.

У том смислу, уђенута у митски оквир романа, историјска збивања највише оличена у окупацији од стране Аустро-Угарске, те многа тадашња страдања и смрти се доживљавају у духу М. Елијадеових схватања, као откривање „митске мистерије” на чему је заснована метафизичка окосница романа.

⁹ Исто, стр. 282.

¹⁰ Као под 4, стр. 58.

¹¹ Као под 2. стр. 8.

Ђуровић тако, у ствари, суочава митско, како би казао Дерида, са збивањем рукописа које је осавремењено збивање архетипског дукљанског.

5.

Сагледавано митско и оплемењено фолклорно као конзистентне компоненте потврђују интерферирање поетика усменог и писаног. Дате обједињено, а препознатљиве и на аутономном нивоу утичу на разубијање текстуре дјела са завидним ефектима.

Ове компоненте са осталим конституенсима теже успостављању укупних планова дјела, односно његовој природној интеграцији и коначном уобличавању. У систем датих категорија мјестимично се уплијеће и онирички свијет, али не наглашавају се његове моћи, јер сновидбено више служи као отпор суровој реалности која се објашњава дукљанским митом.

Митологизовањем стварности изграђен је однос изворно – стварносно, односно стваралачко митско, па се мит у „Дукљанској земљи” схвата у првом реду као „психолошка појава”.

У том духу Ђуровић завичајно страдање види као дио ширег страдалишта¹² па тако постаје схватљиво познато становиште да се мит „уплијеће у судбине и усмјерава их као предање у које се вјерује”.¹³

У овом роману је то представљено персонифицирањем дукљанског зла које, како је истицано, закопано у земљу, из ње као сатанска сила неукротно избија. Настањеност тог зла у земљи асоцира на библијско схватање овог праелемента из кога рађа и добро и зло сјеме. У „Дукљанској земљи” преовладава ово друго, па се Горчин Кнежић на једном мјесту с правом пита зашто човјек од те земље „не може да се ослободи и отргне и некуд побјегне кад га затире”.

Многи сагледавани чиниоци показују да Ђуровић вјерује у мит као својину неке „колективне свијести” одакле он и продира у ово дјело. У том смислу је, увјерили смо се, овај роман, како би рекао Нортроп Фрај, одређена врста прихватања и „прерађивања” архетипског, за разлику, на примјер, од Л. Фидлеровог схватања кад митско у књижевном дјелу доводи у везу са „пишчевом интимном спознајом те димензије”.¹⁴

Са пуно сензибилитета препознат је историјски ехо народне судбине па је с правом истицано да се поједини њени дјелови могу узети „као историјска читанка”, увјерили смо се, оплемењена митским и фолклорним.

*

¹² Као под 2, стр. 369.

¹³ Речник књижевних термина, Нолит, Београд 1958., стр. 45.

¹⁴ Исто, стр. 439.

На крају се може сажети да виталност и оптимизам главног јунака Горчина Кнежића у кругу митске коби отварају перспективу визији и етици Његошеве „борбе непрестане” у којој добро добија могућност да тријумфује над злим силама, у овом дјелу приказаног дукљанског, али и сваког другог зла.

Још ћемо на самом крају подсјетити да, у духу Јунговог схватања архетипског, мит некритички схваћен, може да носи у себи „опчињавајуће дејство”, са мноштвом неслућених опасности, „може да из темеља измијени личност, поглед на свијет, ријечју да трансформише субјект у друго биће”.¹⁵

Blagota Mrkačić

MYTH AND FOLKLORE IN „DOCLEAN LAND” BY DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

The novel „Doclean land” by Dušan Đurović” framed and permeated by myth and folklore gets into tradition. The novel is named by the twelfth chapter – „Doclean land” (from the whole 22 chapters).

From that chapter, spreads paraphrased legend as a novel nucleus, more exactly myth about czar of Doclea, which as a tradition, sometimes more and sometimes less seizes the novel on the whole.

We recognize myth and folklore in social picture of life and in difficult fight for survival which has as a result crucial connection with homeland as the only support and hope for survival.

¹⁵ Зборник ЦАНУ: Петар II Петровић Његош – личност, дјело и вријеме” (Ј. Стриковић: Архетипски ниво код Његоша, стр. 124, 125).